

Μακεδονικά

Τόμ. 30, Αρ. 1 (1996)

Το Ελληνικό κράτος και ο σχολικός θεσμός στον υπόδουλο ελληνισμό: απόπειρα δημιουργίας νέου θεσμικού πλαισίου μέσα από τη νομιμοποίηση του θεσμού της σχολικής επιθεώρησης στη Μακεδονία το 1907

Σοφία Ηλιάδου-Τάχου

doi: [10.12681/makedonika.248](https://doi.org/10.12681/makedonika.248)

Copyright © 2014, Σοφία Ηλιάδου-Τάχου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ηλιάδου-Τάχου Σ. (1996). Το Ελληνικό κράτος και ο σχολικός θεσμός στον υπόδουλο ελληνισμό: απόπειρα δημιουργίας νέου θεσμικού πλαισίου μέσα από τη νομιμοποίηση του θεσμού της σχολικής επιθεώρησης στη Μακεδονία το 1907. *Μακεδονικά*, 30(1), 291-312. <https://doi.org/10.12681/makedonika.248>

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ
ΣΤΟΝ ΥΠΟΔΟΥΛΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ. ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ
ΝΕΟΥ ΘΕΣΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ
ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΤΟ 1907

Σημαντική αφετηρία για τη διαμόρφωση ενός θεσμικού πλαισίου που αφορά την εκπαίδευση του υπόδουλου ελληνισμού είναι το έτος 1856, όταν ο σουλτάνος εξέδωσε το χάρτη του Χάτ-ι-Χουμαγιούν¹ και εγκαινίασε την περίοδο του Τανζιμάτ². Στα πλαίσια του χάρτη αυτού ο σουλτάνος αναγνώριζε σ' όλους τους Οθωμανούς υπηκόους, ανεξάρτητα από τη θρησκεία ή την εθνική τους καταγωγή, ισότητα δικαιωμάτων και παράλληλα διατηρούσε σε ισχύ όλα τα προνόμια που είχαν κατά καιρούς χορηγήσει οι σουλτάνοι στα μουσουλμανικά μιλέτια³.

Το θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης, όπως διαμορφώνεται την περίοδο 1856-1902, είναι το εξής:

Η εποπτεία της Πύλης ως εξωτερικό πλαίσιο, η εποπτεία του Πατριαρχείου, οι επαρχιακές και οι κοινοτικές αρχές⁴. Αυτό το θεσμικό πλαίσιο

---

1. «Υψηλόν φερμάνιον απευθυνόμενον εις τον Πρωθυπουργόν, εκδοθέν περί των Μεταρρυθμίσεων και κεκοσμημένων άνωθεν δια του αυτοκρατορικού Χαττίου (Χάττ-ι Χουμαγιούν) 1856», εις Χ. Παπαστάθη, *Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της Διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 21-27.

2. *Τανζιμάτ* ονομάζομε τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις. Για το περιεχόμενό τους βλ. Αθανάσιος Βερέμης «Οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (τανζιμάτ)», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Αθήνα 1975, σσ. 168-171.

3. Ο όρος μιλέτια ταυτίζεται με αυτό που ο Χ. Παπαστάθης, *ό.π.*, σ. 12, και ο Πανταζόπουλος («Community laws and customs of W. Makedonia under Ottoman rule», *Balkan studies* 2 (1966) 21-22) ονομάζουν «κοινότητα υπό την ευρεία έννοια και την περιγραφήν ως το σύνολο των ομόθρησκων ή ομόδοξων υπηκόων που υπάγονται σε συγκεκριμένη και αναγνωρισμένη από την Πύλη θρησκευτική αρχή».

4. Η εποπτεία της Πύλης προσδιορίζεται από τα εξής έγγραφα, τα οποία εκδίδονται από το Χ. Παπαστάθη, *Οι κανονισμοί των ορθοδόξων χριστιανικών κοινοτήτων και της διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1984.

α. «Υψηλόν φερμάνιον απευθυνόμενον εις τον Πρωθυπουργόν, εκδοθέν περί των Μεταρρυθμίσεων και κεκοσμημένων άνωθεν δια του αυτοκρατορικού Χαττίου (Χάττ-ι Χουμαγιούν)», (1856), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 21-27.

β. «Υπόμνημα της Α. Υ. του επί των εξωτερικών υπουργού της Υ. Πύλης προς τους εν Κωνσταντινουπόλει αντιπροσώπους των Μ. δυνάμεων περί της εφαρμογής του Χάττ-ι-Χουμαγιούν», (1867), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 37-43.

γ. «Αυτοκρατορικόν διάταγμα περί των εσωτερικών μεταρρυθμίσεων απευθυνθέν προς

ίσχυσε με παραλλαγές —μεγαλύτερες ή μικρότερες— ανάλογες με τις ιδιαιτερότητες και ανάγκες —ως το 1914, οπότε έχουμε την οριστική υποκατάσταση της κοινοτικής εκπαίδευσης από την κρατική⁵.

Η εποπτεία της Πύλης είναι δυνατόν να αποδοθεί μέσα από τη μελέτη των επίσημων εγγράφων της περιόδου αυτής⁶. Η μελέτη αυτή μας οδηγεί σε ορισμένα συμπεράσματα αναφορικά με την Εποπτεία της Πύλης στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Πρώτα-πρώτα το θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης δεν έχει αποσαφηνιστεί με τρόπο απόλυτο⁷, κάτι που δίνει στην Πύλη το πλεονέκτημα των ελιγμών, σε περιπτώσεις που ο έλεγχος των μεγάλων δυνάμεων γίνεται πειστικός. Έπειτα είναι εύλογο ότι η Πύλη θεωρεί την εκπαίδευση ως απόρροια των θρησκευτικών προνομίων του πατριάρχη σε μια περίοδο που όλος ο ορθόδοξος χριστιανικός κόσμος τον θεωρεί πνευματική του κεφαλή⁸. Με γνώμονα αυτή την παραδοχή συντάσσονται τα σουλτανικά φερμάνια και τα υπομνήματα των υπουργών του σουλτάνου. Σύμφωνα με όσα αναγράφονται στα έγγραφα αυτά παρέχεται από τη μεριά της Πύλης στους υπηκόους της η δυνατότητα της ίδρυσης «σχολείων, ναών και λοιπών εθνικών κτιρίων»⁹. Τα δικαιώματα αυτά τα απολαμβάνει κάθε κοινότητα¹⁰, πρέπει

τον Υψηλόν Πρωθυπουργόν», (1875), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 37-43.

Η εποπτεία του Πατριαρχείου πραγματοποιείται με την ψήφιση των:

α. «Γενικοί Κανονισμοί περί διευθετήσεως των Εκκλησιαστικών και Εθνικών πραγμάτων των υπό τον Οικουμενικόν θρόνον διατελούντων ορθοδόξων χριστιανών υπηκόων της Α. Μεγαλειότητος του Σουλτάνου» (1860-1862), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 111.

β. «Θεμελιώδης Κανονισμός της εκλογής και των καθηκόντων των εν το κλίματι του Οικουμενικού θρόνου ενοριακών, κοινοτικών και επαρχιακών αρχών» (1902), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 132-147.

Οι κοινοτικές αρχές ασκούν εποπτεία μέσα από τους Κοινοτικούς Κανονισμούς, βλ. Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 147-372. Το θεσμικό πλαίσιο ορίζεται από τις διατάξεις:

5. Νόμος 240/1914 «περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως», ο οποίος επεκτάθηκε στη Μακεδονία με το ΒΔ της 31/10 με 4/11/1914 «περί επεκτάσεως της σχολικής νομοθεσίας εις τας νέας χώρας», βλ. ΦΕΚ 16/10/1914 αρ. φ. 302 σ. 1600 και ΦΕΚ 31/10/1914 αρ. φ. 30 σ. 1682. Ακόμα ΒΔ της 19/8/1914 «περί του προσωπικού των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως των νέων χωρών», ΦΕΚ 19/8/1914, αρ. φ. 238, σ. 1304.

6. Για τα επίσημα έγγραφα της Πύλης αυτής της περιόδου βλ. παραπομπή 4 α, β, γ.

7. Η Πύλη παρά την αναγνώριση των πατριαρχικών προνομίων ζητάει τα ονόματα των δασκάλων της κοινότητας. (Ανέκδοτο Αρχείο Μητροπόλεως Μογλενών, Βιβλίο Σχολικής Εφορείας, μητροπολίτης Ανθimos 5 Ιανουαρίου 1907). Άρα τα προνόμια παραβιάζονται ή εμμενούνται ανάλογα με τα συμφέροντα της Πύλης.

8. Κ. Τσουκαλάς *Εξάρτηση και αναταραγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1992)*, Αθήνα 1987, σ. 454.

9. «Υψηλόν φερμάνιον απευθυνόμενον εις τον Πρωθυπουργόν, εκδοθέν περί των μεταρρυθμίσεων και κεκοσμημένων άνωθεν δια του αυτοκρατορικού Χαττίου (Χαττ-ι-Χουμαγιούν)», (1856), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 23.

10. Η Κοινότητα εδώ με τη στενή της έννοια σημαίνει τους ομόδοξους ή ομόθρησκους ενός πολιτισματος (μικρής οικιστικής μονάδος), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 12, και Ν. Pantazopoulos, *ό.π.*, σ. 21.

όμως να προηγηθεί αίτηση του Μητροπολίτη προς την Πύλη, η οποία ικανοποιείται, αν δεν υπάρχει «διοικητικό κώλυμα»¹¹. Και ενώ η Πύλη διατηρεί το δικαίωμα να αποφασίσει για την έγκριση της σχετικής αίτησης για άδεια ή για την αναίρεση της άδειας αυτής, καθορίζονται και άλλοι περιορισμοί οι οποίοι οριοθετούν το νομικό καθεστώς της εκπαίδευσης και προσδιορίζουν την εποπτεία της Πύλης. Οι περιορισμοί αυτοί σύμφωνα με το φερμάνι του 1856¹² αφορούν στον τρόπο διδασκαλίας και στην εκλογή των καθηγητών. Όλα αυτά υπάγονται στη δικαιοδοσία του «Μικτού Συμβουλίου της Δημοσίας Εκπαιδύσεως», του οποίου τα μέλη διορίζονται από την Πύλη. Αυτός ο παρεμβατισμός της Πύλης γίνεται ηπιότερος στην «Εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης και Θρησκευμάτων» η οποία διαβιβάζεται από τον πρωθυπουργό Κιαμήλ πασά στο Πατριαρχείο στα 1891¹³. Σύμφωνα με τις νέες ρυθμίσεις οι οποίες δεν αναιρέθηκαν από κάποιο μεταγενέστερο διάταγμα, τα προγράμματα των σχολείων και οι διορισμοί των δασκάλων θεωρήθηκαν αρμοδιότητες του Πατριαρχείου. Η Πύλη διατήρησε το δικαίωμα της υψηλής εποπτείας και του ελέγχου. Οι παράγοντες που ορίστηκαν για να διενεργήσουν τον έλεγχο αυτό απ' τη μεριά του τουρκικού κράτους είναι ο «διευθυντής της δημοσίας εκπαίδευσως» (μουδρίτς) και ο επιθεωρητής (μουφτίτς). Τόσο ο διευθυντής, όσο και ο επιθεωρητής δεν έχουν το δικαίωμα παρέμβασης στην εκπαιδευτική διαδικασία. Μόνο αν το Πατριαρχείο συνανείσει η παρέμβαση του διευθυντή και του επιθεωρητή είναι δυνατή¹⁴. Ακόμα ο ρόλος του Πατριαρχείου στη διαμόρφωση των κατευθύνσεων και των εκλογών της κοινοτικής εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Με την εκδήλωση της εθνικιστικής αφύπνισης των Σλάβων¹⁵ εντείνονται οι απόπειρες αποδέσμευσης των σλαβικών εθνοτήτων από την επιρροή του Πατριαρχείου, και αρχίζει η πολιτιστική αντιπίθεση της ελληνικής παιδείας, η οποία εκδηλώνεται με τη διείσδυση του σχολικού μηχανισμού στα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας¹⁶. Η δεισ-

11. «Υψηλόν φερμάνιον ...», εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 23.

12. «Υψηλόν φερμάνιον ...», εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*

13. «Υπόμνημα της Α. Υ του επί των εξωτερικών υπουργού της Υ. Πύλης προς τους εν Κωνσταντινουπόλει αντιπροσώπους των Μ. Δυνάμεων περί της εφαρμογής του Χάττ-ι-Χουμαγιούν», (1867), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 31.

14. «Υπόμνημα ...», εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 32.

15. Κ. Άμαντος, *Ιστορικά σχέσεις Ελλήνων, Σέρβων και Βουλγάρων*, Αθήνα 1949, σ. 36, και Π. Ζιώγα, *Προβλήματα παιδείας του Ελληνισμού κατά τον πρώτο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 41.

16. Για το ίδιο θέμα βλέπε ακόμα. Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1978, σ. 101, και V. Berard, *La Turquie et l'hellenisme contemporaine*, Παρίσι 1986, σσ. 232-235 και 237.

16. Για τη διείσδυση του σχολικού μηχανισμού στην οθωμανική αυτοκρατορία, βλ. Σ. Παπαδόπουλος, *Η κοινωνική και εκπαιδευτική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1970, V. Colocotronis, *La Macedoine et l'hellenisme. Etude historique et ethno-*

δυση αυτή διευκολύνεται από την έκδοση του χάρτη του Χάττ-Χουμαγιούν, καθώς και από την οικονομική χειραφέτηση της αστικής τάξης της διαπορής¹⁷, η οποία συντρέπει ηθικά και υλικά την τεράστια αυτή προσπάθεια¹⁸.

Το θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης αυτής διαμορφώνεται ουσιαστικά από το Πατριαρχείο με την ψήφιση στα 1860 των «Γενικών Κανονισμών περί διευθετήσεως των εκκλησιαστικών και εθνικών πραγμάτων των ορθοδόξων Χριστιανών, υπηκόων της Α. Μεγαλειότητος του Σουλτάνου»¹⁹ και με την έκδοση του «Θεμελιώδους Κανονισμού της εκλογής καθηκόντων των εν τω κλίματι του Οικουμενικού Θρόνου ενοριακών, κοινοτικών και επαρχιακών αρχών»²⁰ στα 1902.

Κάτω από την επίδραση των διατάξεων αυτών ως παράγοντες που προσδιορίζουν την εκπαιδευτική διαδικασία μπορούν να οριστούν οι εξής:

Η εποπτεία του Πατριαρχείου εκπληρώνεται με δύο σώματα, τη Σύνοδο των Μητροπολιτών και το Διαρκές Μικτό Συμβούλιο. Σε επίπεδο επαρχίας²¹ η εκπαίδευση κατευθύνεται από τα Μικτά Εκκλησιαστικά Συμβούλια και τις Εκπαιδευτικές Επιτροπές.

Σε επίπεδο Κοινότητας εκπαιδευτικές αρμοδιότητες έχει ο Μητροπολίτης και η Εφορεία.

Όπως προαναφέρθηκε, το Πατριαρχείο κατευθύνει την εκπαίδευση με δύο σώματα, τη Σύνοδο των Μητροπολιτών και το Διαρκές Μικτό Συμβούλιο²². «Η Σύνοδος των Μητροπολιτών αποτελείται από 12 Μητροπολίτες, τελεί υπό την προεδρία του Οικουμενικού Πατριάρχη και θεωρείται η πνευματική αρχή όλων των υπό τον Οικουμενικό Πατριάρχη διατελούντων Χριστιανικών λαών»²³. Οι καθαρά εκπαιδευτικές αρμοδιότητες της Συνόδου των Μητροπολιτών, όπως αυτές ορίζονται στους Γενικούς Κανονισμούς, μπορούν να ομαδοποιηθούν ως εξής:

Ioique, Παρίσι 1919, Douglas Dakin, *The unification of Greece*, Λονδίνο 1972, V. Berard, *ό.π.*, και Κ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σσ. 454-480.

17. Κ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σ. 454.

18. Κ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σσ. 486-489.

19. Γενικοί Κανονισμοί εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 78-111.

20. Θεμελιώδης Κανονισμός εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 132-147.

21. Η επαρχία είναι εδώ το βιλαέτι, διοικητική μονάδα μεγαλύτερη από τον καζά. Ένα βιλαέτι αποτελείται από πολλούς καζάδες (Στ. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 4. Η Μακεδονία από το 1880-1890 διαφεύγει διοικητικά στα βιλαέτια Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Κρουσόβου και στο σαντζάκι των Σερβίων (βλ. Κ. Βακαλόπουλος, *Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας 1830-1912*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 85-86.

22. Γενικοί κανονισμοί εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 78-111.

23. Περί του τρόπου σχηματισμού της Συνόδου των Μητροπολιτών εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 91 κ.ε.

1. Η πρόνοια για ομοίμορφη διδασκαλία σε όλα τα επαρχιακά και ενοριακά σχολεία²⁴.

2. Η φροντίδα για την επιλογή των σχολικών εγχειριδίων, τα οποία χρησιμοποιούνται στα σχολεία του υπόδουλου ελληνισμού μόνο αν εγκριθούν από τη Σύνοδο των Μητροπολιτών²⁵.

3. Η οργάνωση της φιλανθρωπίας. Η μέριμνα αυτή της Συνόδου των Μητροπολιτών σχετίζεται με την ίδρυση παρθεναγωγείου, ορφανοτροφείου, νοσοκομείων²⁶.

Εκπαιδευτικές αρμοδιότητες ανατίθενται σύμφωνα με τους Γενικούς Κανονισμούς και στο Διαρκές Μικτό Συμβούλιο, το οποίο αποτελείται από 4 μέλη της Συνόδου των Μητροπολιτών και από 8 λαϊκούς, εκλεγμένους από τις ενορίες της Κωνσταντινούπολης. Οι αρμοδιότητες του Διαρκούς Μικτού Συμβουλίου είναι οικονομικές-διαχειριστικές²⁷. Ο προϋπολογισμός των δαπανών για την εκπαίδευση και η διαχείριση των οικονομικών πόρων του Πατριαρχείου²⁸, έτσι ώστε να ευοδοθεί η εκπαιδευτική προσπάθεια, εγγράφονται στα καθήκοντα του Διαρκούς Μικτού Συμβουλίου. Αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης, μια και δεν αποσαφηνίζεται στους Γενικούς Κανονισμούς, κατά πόσον ένα μέρος από τις εξελεγκτικές αυτές αρμοδιότητες εκχωρούνται σε φορείς επιφορτισμένους με τον έλεγχο της εκπαιδευτικής λειτουργίας σε επίπεδο επαρχίας ή κοινότητας.

Οι αρμοδιότητες των επαρχιακών οργάνων συνιστούν μια ακόμα παράμετρο του θεσμικού πλαισίου της κοινοτικής εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τις διατάξεις του Θεμελιώδους Κανονισμού²⁹ συγκεκριμένες εκπαιδευτικές λειτουργίες αναλαμβάνουν τα Μικτά Εκκλησιαστικά Συμβούλια και οι Εκπαιδευτικές Επιτροπές που συγκροτούνται στις πρωτεύουσες των βιλαετιών και τελούν υπό την αιγίδα του μητροπολίτη, του οποίου η έδρα βρίσκεται σε πρω-

24. Περί του τρόπου σχηματισμού της Συνόδου των Μητροπολιτών εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 91-98, ή πρόνοια *περί των εν Κωνσταντινουπόλει εθνικών κοινωφελών καταστημάτων ... της εν Φαναριώ Έθνικής Σχολής, των επαρχιακών και ένοριακών σχολείων, εν οίς ή διδασκαλία πρέπει να γίνεται ομοίμορφος*.

25. Γενικός Κανονισμός της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Κρούσους 1907 και 1912 εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 266-278 και 278-294. Επίσης Κανονισμός Καβάλας εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 304-312 και 319-324.

26. Περί του τρόπου σχηματισμού της Συνόδου των Μητροπολιτών εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 91-98.

27. Περί σχηματισμού του Διαρκούς Μικτού Συμβουλίου εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 98-102.

28. Δεν αποσαφηνίζεται στους Γενικούς Κανονισμούς αν το Διαρκές Μικτό Συμβούλιο ελέγχει και διαχειρίζεται όλα τα οικονομικά του Πατριαρχείου ή μόνο τα οικονομικά των σχολείων.

29. Θεμελιώδης Κανονισμός εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 132-147.

τεύουσα επαρχίας. Τα Μικτά Εκκλησιαστικά Συμβούλια είναι δμελή, εκλέγονται κάθε οκτώ χρόνια και εποπτεύουν τις σχολές, ελέγχουν τη διαχείριση των εφόρων, ενώ παράλληλα διαχειρίζονται με τη σειρά τους κάθε επαρχιακή περιουσία. Στα Μικτά Εκκλησιαστικά Συμβούλια αποφασίζουν ποιες δαπάνες είναι αναγκαίες και ποιες έχουν προτεραιότητα³⁰. Οι Εκπαιδευτικές Επιτροπές εκλέγονται από τα Μικτά Εκκλησιαστικά Συμβούλια και κάθε χρόνο ανανεώνονται τα μισά από τα μέλη τους. Έργο των Επιτροπών είναι η εποπτεία και ο έλεγχος της λειτουργίας των σχολείων της επαρχίας. Στα καθηκόντά τους συμπεριλαμβάνεται η επικύρωση των προγραμμάτων και των διορισμών των δασκάλων και η παρακολούθηση της εργασίας των σχολείων³¹ στα πλαίσια της επαρχίας.

Η συγκρότηση των δύο επαρχιακών σωματίων, τα οποία συμπράττουν στον προσδιορισμό των κατευθύνσεων της εκπαιδευτικής πολιτικής, έχει ουσιαστικές επιπτώσεις. Συνεπάγεται τη συγκέντρωση των εξουσιών αναφορικά με τα ζητήματα της εκπαίδευσης στα χέρια των μητροπολιτών, οι οποίοι εδρεύουν στις πρωτεύουσες των επαρχιών. Αυτοί προεδρεύουν στα Μικτά Εκκλησιαστικά Συμβούλια και από αυτούς συγκαλείται η Εκπαιδευτική Επιτροπή, ενώ αποδυναμώνεται ο ρόλος των μητροπολιτών, οι οποίοι έχουν τις έδρες τους σε μικρότερες πόλεις των επαρχιών. Οι τελευταίοι ως παράγοντες της κοινοτικής αυτοδιοίκησης υποχρεώνονται να λογοδοτούν για τις όποιες εκπαιδευτικές τους πρωτοβουλίες. Τέλος, οι εκπαιδευτικές αρμοδιότητες της κοινότητας, οι οποίες καταγράφονται στους κοινοτικούς κανονισμούς, ολοκληρώνουν αυτό που ορίσαμε ως θεσμικό πλαίσιο της κοινοτικής εκπαίδευσης. Η εξελικτική πορεία του θεσμού της κοινότητας έχει ως αφετηρία της την καθιέρωση ενός ορισμένου (δημοσιονομικού) συστήματος, εκείνου της «κατ' αποκοπήν καταβολής των φόρων»³², συστήματος το οποίο γενικεύεται την περίοδο του Τανζιμάτ³³. Με την εφαρμογή του (φορολογικού) συστήματος το κράτος ορίζει το σύνολο των χρημάτων που πρέπει να καταβληθεί από τους κατοίκους μιας περιοχής και όχι από τους κατοίκους μιας μικρότερης φορολογικής μονάδας όπως η κοινότητα. Έτσι η εκμίσθωση των φόρων γενι-

30. Θεμελιώδης Κανονισμός εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 132. Η διατύπωση είναι η εξής: *εποπτεύουσι τὰς σχολὰς καὶ τὰ εὐαγῆ καθιδρύματα, τὰς διαχειρίσεις τῶν Ἐφορειῶν αὐτῶν καὶ τῶν Ἐπιτροπῶν τῶν ναῶν καὶ διαχειρίζονται πᾶσαν ἐπαρχιακὴν ἢ κοινοτικὴν περιουσίαν ἐγκρίνοντα τὰς προτάσεις τῶν ἐξελεγκτῶν πασῶν τῶν ἀρχῶν ὡς καὶ τοὺς προϋπολογισμοὺς τῶν κοινοτικῶν τοιούτων.*

31. Θεμελιώδης Κανονισμός εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.* Η διατύπωση είναι: *Ἡ Ἐπιτροπὴ αὐτὴ εποπτεῖ καὶ ἐπιβλέπει τὴν πνευματικὴν πρόδον ὄλων τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῶν κειμένων ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ ἐκλέγοντος αὐτὴν Μ. Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου.*

32. Ι. Γιαννόπουλος, «Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1975, τ. ΙΑ, σ. 136.

33. Ι. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ. 136.

κεύεται, οι δημόσιες πρόσοδοι μεταβάλλονται σε χώρο προνομιακής επένδυσης κεφαλαίων για ορισμένους, ενώ η κοινότητα υποχρεώνεται ως σύνολο να καταβάλλει το χρηματικό ποσό που της αναλογεί. Είναι επόμενο λοιπόν να επωμιστεί η κοινότητα αρμοδιότητες οι οποίες είναι κατ' αρχήν δημοσιονομικές και έπειτα, καθώς ο θεσμός εξελίσσεται, εκπαιδευτικές, νομοθετικές, δικαστικές³⁴.

Οι αρμοδιότητες αυτές περιέχονται στα χέρια μιας προχροντικής ηγεσίας, συγκροτούμενης σε σώμα μετά από τη σύγκληση γενικής συνέλευσης, η οποία προβαίνει σ' ένα σαφή καταμερισμό αρμοδιοτήτων, σύμφωνα με όσα προβλέπονται τόσο από το Θεμελιώδη Κανονισμό, όσο και από τις διατάξεις των διασωθέντων κοινοτικών κανονισμών³⁵. Οι τελευταίοι εξακολουθούν να εκδίδονται και μετά το 1902, παρά τον ορισμό του Θεμελιώδους Κανονισμού και παρουσιάζουν, παρά τις όποιες ομοιότητες, σημαντικές διαφορές και μεταξύ τους³⁶ και με το πλαίσιο που οριοθετείται από το Θεμελιώδη Κανονισμό. Ο τελευταίος σύμφωνα με τη βούληση του νομοθέτη του στόχευε στη διαμόρφωση ενός ομοιόμορφου κανονισμού³⁷. Παρ' όλα αυτά η αντίφαση είναι

34. Γ. Κοντογιώργη, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982, σ. 425.

35. Θεμελιώδης Κανονισμός εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 394. Η αναφορά στα διαφοροποιημένα καθήκοντα της Εφορείας και της Δημογεροντίας είναι σαφής και καθοριστική, αφού υπάρχει απαρίθμηση των καθηκόντων της Εφορείας και της Δημογεροντίας.

36. Παράλληλα οι Κοινοτικοί Κανονισμοί τους οποίους μελέτησα είναι:

Θεσσαλονίκης 1886, Θεσσαλονίκης 1904, Βιτωλίων 1896, Μοναστηρίου 1905, Ασβεστοχωρίου 1906, Τυρνόβου 1901, Βερροίας 1892, Βερροίας 1903, Ναουσής 1912, Κρουσόβου 1907, Κρουσόβου 1912, Σιατίστης 1902, Καβάλας 1899, Καβάλας 1907, Βοδενών 1885, Βοδενών 1911, Κοριτιάς 1876, Κοζάνης 1895, Κοζάνης 1911, Πελαγονίας 1911, εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 147-394, καθώς και Δ. Λουκιδίου Μανυίδου, «Ο Κανονισμός της Ελλ. Ορθ. Κοινότητας Μοναστηρίου 1896», *Βαλκανικά Σύμμεικτα Δ* (1981) 117-133.

Στους κανονισμούς που προαναγράφηκαν η διαδικασία επιλογής των μελών της Εφορείας, ο αριθμός τους και ο χρόνος της θητείας τους καθώς και το είδος της σχέσης Εφορείας-Αντιπροσωπείας εμφανίζουν πολλές παραλλαγές, π.χ. στον Κανονισμό Θεσσαλονίκης 1904 (Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 171), η Εφορεία υποβάλλει τον προϋπολογισμό στην Αντιπροσωπεία και λογοδοτεί για την οικονομική διαχείριση, ενώ στον Κανονισμό Βιτωλίων 1896 (εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 227) η Εφορεία είναι ανεξάρτητη. Επιπλέον σε ορισμένους Κοινοτικούς Κανονισμούς εμφανίζονται ορισμοί αναφορικά με τα προσόντα του εκπαιδευτικού προσωπικού, (Κανονισμός Βιτωλίων 1896, εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 187, και Κανονισμός Βερροίας, εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 227) ή καταγράφεται με έμφαση η υποχρέωση υποβολής του προϋπολογισμού για έγκριση (Κανονισμός Βοδενών 1891, εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 337) ή προσδιορίζεται η αναγκαιότητα επικύρωσης των διδακτικών εγχειριδίων από το Πατριαρχείο, το οποίο και ορίζει τα πλαίσια και ελέγχει τις επιλογές, οι οποίες επιβάλλεται να εντάσσονται μέσα σ' αυτά τα πλαίσια (Γενικός Κανονισμός Κρουσόβου 1907 και 1912, εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 277).

37. Θεμελιώδης Κανονισμός εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 132-147. Ο Κανονισμός φιλοδόχησε να υπαγάγει σ' ένα καθολικά αποδεκτό πρότυπο τους Κανονισμούς των Χριστιανικών Κοινοτήτων και να τυποποιήσει σε προσδιορισμένα πλαίσια την εκλογή των Ενοριακών, Κοινοτικών και Επαρχιακών Αρχών. Το σχέδιο αναφέρει στην πράξη το νόμο περί συντάσεως Νομαρχιών (εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σσ. 43-50), ο οποίος εκδόθηκε από την Πύλη στα 1864 και αναφέ-

φαινομενική. Ο Θεμελιώδης Κανονισμός δεν αναιρέσει τις επί μέρους ιδιαιτερότητες ούτε απέκλεισε τις μεταβολές³⁸ επιχείρησε όμως και πέτυχε να διαμορφώσει ένα περίγραμμα με ορισμένες βασικές λειτουργίες και καθορισμένους προσανατολισμούς, στο οποίο μπορούσε να λειτουργήσει ο κοινοτικός θεομός και να εκπληρώσει τις δημοσιονομικές, διοικητικές ή εκπαιδευτικές του αρμοδιότητες. Οι εκπαιδευτικές μάλιστα αρμοδιότητες θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικές τόσο από το Θεμελιώδη Κανονισμό, όσο και από τους επί μέρους κοινοτικούς κανονισμούς.

Στα κοινοτικά πλαίσια, το βάρος των εκπαιδευτικών λειτουργιών αναλαμβάνουν σύμφωνα με τα υπάρχοντα δεδομένα δύο φορείς: η Μητρόπολη και η Εφορεία. Οι δύο φορείς εμφανίζονται να συλλειτουργούν και να λαμβάνουν αποφάσεις εμφορούμενοι από τις ίδιες επιλογές, εκείνες της εθνικής εκπαιδευτικής προσπάθειας και της ύπαρξης συλλογικών στόχων που αποβλέπουν στην περιφύρηση της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι κυριότερες εκπαιδευτικές λειτουργίες που οι φορείς αυτοί επιτελούν είναι η διαχείριση της περιουσίας των σχολείων της κοινότητας και οι προσλήψεις των δασκάλων³⁹. Οι προσλήψεις βέβαια αυτές δε γίνονται ανεξέλεγκτα, αφού ελέγχονται από τις Εκπαιδευτικές Επιτροπές που εδρεύουν στην πρωτεύουσα της επαρχίας, όπως δεν αποφασίζονται αυθαίρετα τα της μισθοδοσίας των δασκάλων⁴⁰, μια και προτάσεις για το θέμα αυτό⁴¹ υποβάλλονται από τα Μικτά Εκκλησιαστικά Συμβούλια ή και το Διαρκές Μικτό Συμβούλιο⁴². Ακόμα οι δύο κοινοτικοί παράγοντες της εκπαιδευτικής διαδικασίας ελέγχουν την τήρηση των προγραμμάτων, ενώ αρμοδιότητες αναφορικά με τα αναλυτικά προγράμματα έχουν τόσο οι Εκπαιδευτικές Επιτροπές, όσο και η Σύνοδος των Μητροπολιτών. Στα καθήκοντά τους συμπεριλαμβάνονται ακόμα οι επισκέψεις στα σχολεία, η επιθεώρηση των δασκάλων⁴³, η επισκευή των κοινοτι-

---

ρεται σε θέματα επιλογής διοικητικών οργάνων.

38. Όλοι οι Κοινοτικοί Κανονισμοί έχουν κάποια βασικά σημεία, αναφέρονται στην εκλογή της Αντιπροσωπείας, στις αρμοδιότητες της Εφορείας, στη διαδικασία συγκρότησης Γενικών Συνελεύσεων. Το σχήμα αυτό υπάρχει και στο Θεμελιώδη Κανονισμό. Παρ' όλα αυτά οι Κοινοτικοί Κανονισμοί έχουν διαφορές και μεταξύ τους και με το Θεμελιώδη Κανονισμό σε λιγότερο καθοριστικά για την πορεία της εκπαίδευσης ζητήματα: π.χ. σε άλλους Κοινοτικούς Κανονισμούς η Εφορεία λογοδοτεί για την οικονομική της διαχείριση στην Αντιπροσωπεία, ενώ σε άλλους δεν υπάρχει εξάρτηση από την Αντιπροσωπεία στο επίπεδο αυτό.

39. Κανονισμός της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητας της πόλεως Βερροίας (1892), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 219.

40. Κανονισμός της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητας της πόλεως Βοδενών (1892), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 328.

41. Κανονισμός της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητας Κρουσόβου, εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 275.

42. Κανονισμός της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητας Βερροίας (1903), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 228, όπου ως έργο της Εφορείας ορίζεται η επιθεώρηση των σχολείων.

43. Εκείνο που είναι οπωσδήποτε προβληματικό είναι η αδυναμία μας να προσδιορίσουμε

κών κτηρίων, η πρόνοια για το εποπτικό υλικό⁴⁴, η συμμετοχή στις εξετάσεις των σχολείων και ο καθορισμός της ημερομηνίας τέλεσής τους⁴⁵, η επιβολή ποινών σε μαθητές που παραβιάζουν τους σχολικούς κανονισμούς⁴⁶.

Την περίοδο κατά την οποία αναπτύσσεται ο σχολικός θεσμός των Ελλήνων στη Μακεδονία, η ατμόσφαιρα είναι ιδιαίτερα φορτισμένη από την αντιπαράθεση του ελληνικού στοιχείου με τους Βούλγαρους, Σέρβους και Ρουμάβους⁴⁷.

Ο προσδιορισμός των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων στην περιοχή της Μακεδονίας σχετίζεται με την αναγνωρισμένη σήμερα θεωρία των τριών ζωνών, στις οποίες κατανέμεται ο χριστιανικός πληθυσμός της Μακεδονίας⁴⁸. Η νότια ζώνη, κατοικούμενη από ελληνοφώνους, περιλαμβάνεται στις ελληνικές διεκδικήσεις, ενώ η βόρεια, κατοικούμενη από πληθυσμό ο οποίος εμφορείται από τη βουλγαρική εθνική ιδέα, θεωρείται απολεσθείσα για τον ελληνισμό⁴⁹. Οι αμφισβητήσεις εγείρονται προκειμένου για τη μεσαία ζώνη, η οποία κατοικείται από σλαβόφωνους, ελληνοφώνους και βλαχόφωνους και η οποία συμπεριλαμβάνεται στις διεκδικήσεις τόσο της Ελλάδας, όσο και της Βουλγαρίας και της Σερβίας⁵⁰. Αποτυγχάνοντας το ελληνικό κράτος στην προσπάθειά του να βρει ξένους υποστηρικτές για να προβάλλει τις διεκδικήσεις του στη Μακεδονία⁵¹, αφομοιώνει το δόγμα της ακεραιότητας της οθωμανικής αυτοκρατορίας, το οποίο έχουν προ πολλού ενστερνιστεί οι ομογενείς⁵².

Επιφελούμενο λοιπόν το ελληνικό βασίλειο από την περίοδο του Τανζιμάτ επιχειρεί τη διεύθυνσή του στη Μακεδονία με τη διάδοση της ελληνικής

με σαφήνεια τις αρμοδιότητες του κάθε οργάνου ξεχωριστά. Δυσκολίες παρουσιάζει και ο καθορισμός των σχέσεων ανάμεσα στους φορείς (Πατριαρχείο-επαρχία-κοινότητα). Επειδή λοιπόν οι πηγές μας, αυτές που καθορίζουν το θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης αυτής της περιόδου, δεν είναι ιδιαίτερα περιγραφικές, προτιμήσαμε να περιγράψουμε εκείνες τις εκπαιδευτικές αρμοδιότητες που αποδίδονται με σαφήνεια.

44. Κανονισμός της εν Θεσσαλονίκη Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητας 1886, εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 152. Στα καθήκοντα της Εφορείας συμπεριλαμβάνεται σύμφωνα με τον κανονισμό η πρόνοια για το εποπτικό υλικό.

45. Κανονισμός της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Βοδενών (1911), εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 337. Μνεία για τη συμμετοχή της Εφορείας στις εξετάσεις γίνεται από τον κανονισμό των Βοδενών.

46. Κανονισμός της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Ναούσης 1912, εις Χ. Παπαστάθη, *ό.π.*, σ. 258. Εδώ υπάσχει σαφής αναφορά στον πειθαρχικό ρόλο της Εφορείας.

47. Κ. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 189, και Ν. Σβορώνος, *ό.π.*, σ. 108.

48. Evangelos Kofos, «Dilemma and orientations of Greek policy in Macedonia 1878-1886», *Balkan Studies* 21 (1980) 48-49.

49. Evangelos Kofos, *ό.π.*, σ. 48.

50. Evangelos Kofos, *ό.π.*, σ. 49.

51. Evangelos Kofos, *ό.π.*, σ. 50.

52. Έλλη Σκοπετέα, *Το πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1988, σ. 312.

εκπαίδευσης⁵³. Μια τέτοια προσπάθεια θα αυξήσει τα ερείσματα στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για την εδαφική διανομή της Μακεδονίας⁵⁴, μια που η παιδεία παράλληλα με τη θρησκευτική ομολογία και τη γλώσσα θεωρείται παράγοντας προσδιοριστικός της εθνικής ταυτότητας του πληθυσμού⁵⁵.

Εμφερόυμενο λοιπόν το ελληνικό κράτος από τέτοιες ιδέες αναθέτει στα 1869 τον εκπαιδευτικό τομέα των οθωμανικών περιοχών Θράκης, Μακεδονίας, Ηπείρου και Αλβανίας στο «Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων»⁵⁶.

Στο διοργανισμό του Συλλόγου αναφέρεται ως σκοπός η σύσταση σχολείων αρρένων και θηλέων, η εισαγωγή και η διάδοση χρήσιμων συγγραμμάτων και άλλων πρόσφορων μέσων⁵⁷.

Ο Σύλλογος είναι αυτοτελές ιδιωτικό σωματείο χρηματοδοτούμενο από ομογενείς⁵⁸ και από το Υπουργείο Εξωτερικών⁵⁹. Το Υπουργείο αναγνωρίζει το Σύλλογο ως φορέα που θα συντελέσει στην ειρηνική διάδοση των ελληνικών γραμμάτων⁶⁰, στέλνει συστατική εγκύκλιο στις προξενικές αρχές για την εξασφάλιση της συνδρομής τους στην εκπλήρωση των σκοπών του Συλλόγου⁶¹ και συμβουλεύει τις ελληνικές κοινότητες της Δύσης μέσω εγκυκλίων προς τα ελληνικά προξενεία να συσπειρωθούν γύρω από το Σύλλογο⁶². Ο

53. Γλυκερία-Σοφία Βούρη, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (η εθνική διάσταση)*, Ιωάννινα 1988, σ. 184.

54. Evangelos Kofos, *ό.π.*, σ. 52.

55. Έλλη Σκοπετέα, *ό.π.*, σσ. 95-158, όπου γίνεται αναφορά στη γλώσσα, τη θρησκεία και την παιδεία ως προσδιοριστικών στοιχείων της εθνικής ταυτότητας.

56. Evangelos Kofos, *ό.π.*, σ. 52 και Γλυκερία-Σοφία Βούρη, *ό.π.*, σ. 214.

57. «*Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετιαν 1869-1969*», εκδ. Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων, Αθήναι 1970, διοργανισμός του προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων Συλλόγου, σσ. 55-57.

58. Διοργανισμός του προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων Συλλόγου, *ό.π.*, σσ. 55-57.

59. Για τις σχέσεις του Συλλόγου με το Υπουργείο Εξωτερικών βλ. «έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών προς τον Σύλλογο και προς τα προξενεία Ανατολής, καθώς και εγκυκλίους του επί των Εξωτερικών Υπουργείου», τα οποία περιέχονται στον τόμο «*Η δράσις του Συλλόγου*», σσ. 68-83.

60. Βλ. Βασίλειον της Ελλάδος. Το Υπουργείον των Εσωτερικών εν Αθήναις τη 9η Μαΐου 1869 «*πέποιθα Κύριε ότι ο προκείμενος Σύλλογος οπουδαίαν θέλει εξασκίσει επιρροήν επί της κοινωνικής ανατροφής τῶν λαῶν*». Ο Υπουργός Θ. Ζαΐμης, εις τον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σσ. 58-59.

61. Βλ. έγγραφο Υπουργείου Εξωτερικών Αρ. Πρωτ. 3821 22/8/1871, όπου ο υπουργός Α. Κουμουνδούρος απευθυνόμενος προς τους προξένους της Ανατολής γράφει: *έχοντες δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ὁ Σύλλογος οὗτος ἰκανά ἤδη πράξας ... ὡς παρακαλοῦμεν νὰ καταστήσετε ὅσον τὸ δυνατόν κοινὰ τὰ κατὰ τὸν Σύλλογον τοῦτον παρὰ τοῖς δυναμένοις καὶ βουλομένοις νὰ συμπράξωσι ... εἰς τὸ ὅλως ἐθνικὸν τοῦτο ἔργον*.

62. «*Εγκύκλιος του επί των Εξωτερικών Υπουργείου προς τους εν Δύσει προξένους αφ. πρ. 10220*», Αθήνα 30/12/1870, όπου αναγράφονται τα εξής: *ἀλλ' οὐχ ἦπτον παρίσταται σήμερον δυνατοῦ ἀνάγκη ἐπιστάσις τινὸς ὡς πρὸς τε τὴν ἐθνικὴν παιδευσιν καὶ τὴν πατρίδα ἐν γένει ... ἐπειδὴ δὲ ὁ ἐνταῦθα πρὸ τινων ἐτῶν συστάς Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμά-*

Σύλλογος αναλαμβάνει σύμφωνα με εγκύκλιο του Υπουργείου Εξωτερικών προς τα ελληνικά προξενεία και την προστασία των ελληνικών αρχαιοτήτων της Μακεδονίας⁶³. Τέλος, το Υπουργείο Εξωτερικών προτείνει τη σύσφιξη των σχέσεων των συλλόγων που ιδρύονται στη Μακεδονία με το «Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων»⁶⁴. Καρπός της συνεργασίας αυτής υπήρξε το Συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων, το οποίο έλαβε χώρα στην Αθήνα στα 1879⁶⁵. σ' αυτό αναπτύχθηκαν από τους εκπροσώπους του «Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων», παιδαγωγικοί προβληματισμοί, όπως «η ανάπτυξις καταλλήλου παιδαγωγικού συστήματος, εισακτέου εις όλας τας βαθμίδας χάριν της ηθικής διαπλάσεως της ελληνικής νεολαίας, διά το καλόν της πατρίδος»⁶⁶, ή έγιναν προτάσεις αναφορικά με τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας μέσα από τη σύσταση νηπιαγωγείων⁶⁷.

Από τη μεριά του ο Σύλλογος στα έγγραφα που έστειλε κατά καιρούς θεωρεί την εκπαίδευση αποσυνδεδεμένη από κάθε αίτημα απελευθέρωσης, άρα απομακρύνεται από το πνεύμα και τις αρχές του διαφωτισμού και προσανατολίζεται προς το δόγμα της ειρηνικής συνύπαρξης Ελλήνων-Οθωμανών στα πλαίσια μιας αυτοκρατορίας, στην οποία οι Έλληνες θα έχουν προνόμια⁶⁸. Οι ομογενειακές προτεραιότητες πρυτανεύουν στις επιλογές των σχολείων που χρηματοδοτούνται, ενώ ως στόχοι της χρηματοδότησης ορίζονται η ικανοποίηση των «εθνικών αναγκών», και των «συμμεφερόντων του ελ-

---

των έντολην έχει να μεριμνά περί των εθνικών συμφερόντων ... διά ταυτα σᾶς προσκαλοῦμεν νά συνεννοηθῆτε δι' ἡμῶν μετ' αὐτοῦ ..., εις τον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σσ. 73-75.

63. Βλ. «Υπουργείον Εξωτερικών, αφ. πρωτ. 3821, προς τους εν τη Ανατολή προξένους Εν Αθήναις 22/5/1871», όπου αναγράφονται τα εξής: *Θέλετε δὲ φροντίσει ὅπως κατὰ τὸ δυνατόν, περιγράφονται, καταμετρῶνται καὶ ἰχνογραφῶνται ὁσάκις εἶναι δυνατόν ἢ φωτογραφῶνται καὶ πέμπονται ἀντίτυπα αὐτῶν τῷ ἐνταῦθα πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων Συλλόγῳ. Περί δὲ τῶν ἐπιγραφῶν θέλετε φροντίσει ν' ἀντιγράφονται παλαιογραφικῶς ὁσάκις εἶναι δυνατόν, πάντοτε δὲ νά χαρτοτυπῶνται καὶ νά πέμπονται τὰ χαρτοτυπήματα τῷ αὐτῷ Συλλόγῳ.*

64. Βλ. «Υπουργείον ἐπὶ των Εξωτερικῶν αφ. 6863 ἐπ. Εν Αθήναις 7/8/1871», όπου αναγράφονται: *Οἱ σύλλογοι οὗτοι εὐρισκόμενοι εἰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸν ἐν Αθήναις σύλλογον ὀδηγοῦντες καὶ ὀδηγούμενοι περὶ τὴν κατάλληλον χρῆσιν τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν εἴτε διαθέτοντες αὐτὰ ἀμέσως πρὸς ὃν ἐγκρίνωσι σκοπὸν εἴτε ἐμπιστευόμενοι τὸ ἔργον εἰς τὸν ἐν Αθήναις Σύλλογον ὁσῆς ἔχει πλεῖστορα μέσα ἐνεργείας, θέλουσι καταστήσει σκοπιμωτέρας τὰς γενομένας ὑπὲρ τῶν εθνικῶν συμφερόντων θυσίας ..., στον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σ. 83.*

65. Βλ. «Πρακτικά της Α' Συνόδου του Συνεδρίου των Ελληνικών Συλλόγων, εν Αθήναις 1879», στον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σσ. 84-92.

66. Βλ. «Περί ενισχύσεως της ηθικής παιδαγωγῆσεως εν τοις ελληνικοῖς εκπαιδευτηριοῖς» Προς το εν Αθήναις Συνέδριον των Ελληνικῶν Συλλόγων Λέων Μελάς, στον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σσ. 86-87.

67. Βλ. «Περί διαδόσεως των ελληνικῶν γραμμάτων παρὰ τοις ξενοφάνοις» «Προς το εν Αθήναις Συνέδριον των Ελληνικῶν Συλλόγων», στον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σσ. 87-89.

68. Έλλης Σκοπετέα, *ὀ.π.*, σ. 312 κ.ε.

ληνισμού»⁶⁹.

Στη δράση του Συλλόγου αυτής της περιόδου περιλαμβάνεται αρχικά σύμφωνα με την ομολογία του προξένου Λογοθέτη η δωρεάν επίδοση κιβωτίων με βιβλία σε ελληνίζουσες κοινότητες, καθώς και σε κοινότητες όπου ο ελληνισμός υφίσταται διώξεις⁷⁰. Παράλληλα ο Σύλλογος προβληματίζεται για την ίδρυση διδασκαλείου⁷¹, για τον καθαρισμό των δασκάλων, για την αποστολή υποτρόφων⁷², για τη σύνταξη προγραμμάτων⁷³, για την αποστολή δασκάλων⁷⁴ στις διάφορες περιοχές.

Στη συλλογική έκθεση περιγραφέντων, που επιχειρείται από το Σύλλογο στα 1879, μνημονεύεται η ίδρυση από το Σύλλογο Διδασκαλείου και προτύπου Δημοτικού Σχολείου με επικεφαλής το Χ. Παπαμάροκο στη Θεσσαλονίκη⁷⁵, η συντήρηση σχολείων σ' όλες τις περιοχές της Μακεδονίας⁷⁶, η συγγραφή και η έκδοση βιβλίων χρήσιμων για τη δημοτική εκπαίδευση⁷⁷, η αγορά και η διανομή στις κοινότητες και στα σχολεία διδακτικών, αναγνωστικών και εκκλησιαστικών⁷⁸ βιβλίων και η θέσπιση αγνοηθημάτων για τη διδασκαλία και τη σπουδή της ελληνικής γλώσσας⁷⁹.

Στα 1883 ο Υπουργός Εξωτερικών Αλ. Κοντόσταυλος εκδήλωνε την πρόθεσή του να περιοριστούν οι αρμοδιότητες του Συλλόγου και να περιέλθουν στα χέρια των προξένων⁸⁰. Πρόκειται για τη μη ομολογούμενη διάθεση του

69. Έλλης Σκοπετέα, *ό.π.*, σ. 318, όπου η διατύπωση: «Η δικτύωση του Συλλόγου έξω από την Ελλάδα ακολουθεί τις ομογενικές προτεραιότητες. Ενδιαφέρον εκδηλώνεται για την εθνικά απειλούμενη Μακεδονία...».

70. Βλ. «Προξενείον Ελλάδος εν Μοναστηρίω αρ. 186 1/10/1870 προς το εν Αθήναις Υπουργείον Εξωτερικών», όπου διατυπώνονται τα εξής...: *Παρά τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων Συλλόγου ἐδόθη ἀπὸ τινὸς χρόνου νέα καὶ ζωηρὰ ἀνθρσις εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον. Πλείστα κιβώτια πλήρη ὠφελίμων βιβλίων πεμπόμενα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Συλλόγου διανέμονται δι' ἑμοῦ δωρεάν εἰς διαφόρους Ἑλληνιζούσας Κοινότητας τῶν μερῶν τούτων...*, στον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σσ. 72-73.

71. Βλ. «Περί του εν Θεσσαλονίκη διδασκαλείου Προς την Επιτροπείαν του εν Αθήναις Συνεδρίου των Ελληνικών Συλλόγων» "Μ. Ρενιέρης" στον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σ. 89.

72. Βλ. Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων προς το Υπουργείο Εξωτερικών εν Αθήναις 26/1/1871, όπου αναγράφονται τα εξής: *ἀλλὰ καὶ περὶ ἀποστολῆς ὑποτρόφων πρὸς καταρτισμὸν ἀξίων διδασκάλων σκεπτόμεθα. Η δράσις του Συλλόγου*, σ. 75.

73. Βλ. «Εγκύκλιος του επί των Εξωτερικών Υπουργείου προς τους εν Δύσει προξένους αρ. πρ. 10220, εν Αθήναις 30/12/1870», όπου πρόξενοι προσκαλούνται σε συνεννοήσεις με τον Σύλλογο περί συντάξεως προγραμμάτων, στον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σ. 74.

74. Εγκύκλιος στον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σ. 74.

75. «Πρακτικά της Α' Συνόδου του Συνεδρίου των Ελληνικών Συλλόγων εν Αθήναις 1879», «Ἐκθεσις τῶν πεπραγμένων του εν Αθήναις προς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων συλλόγου» στον τόμο *Η δράσις του Συλλόγου*, σ. 84.

76. *Η δράσις του Συλλόγου*, σσ. 84-85.

77. *Η δράσις του Συλλόγου*, σ. 85.

78. *Η δράσις του Συλλόγου*, σ. 85.

79. *Η δράσις του Συλλόγου*, σ. 86.

80. Γλυκερία-Σοφία Βούρη, *ό.π.*, σ. 216.

Υπουργείου να ασκήσει αμεσότερο έλεγχο στις εξωτερικές εθνικές υποθέσεις και να καθορίσει την οικονομική διαχείριση των εκπαιδευτικών πόρων⁸¹. Η κρίση όμως στις σχέσεις Υπουργείου-Συλλόγου εκδηλώνεται έντονα στα 1885 με την καθυστερημένη απόδοση του κυβερνητικού επιδόματος προς το Σύλλογο, γεγονός που είχε ως συνέπεια τη σπατάλη των εσόδων του Συλλόγου για την κάλυψη του ποσού και ως κορύφωση την παραίτηση του Συλλόγου από τη δράση του στη Μακεδονία στα 1887. Η ίδρυση της «Επιτροπής προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας»⁸², δεν οδήγησε παρά σε περικοπή των χρημάτων, τα οποία έπρεπε να διατεθούν για την εκπαίδευση στη Μακεδονία, ενώ ο αποκάλυπτος παρεμβατισμός του ελληνικού κράτους φαίνεται ότι αντιμετωπίστηκε με πνεύμα εχθρότητας και από το Πατριαρχείο⁸³.

Οι παροχές προς τις κοινότητες της Μακεδονίας είναι αισθητά μειωμένες την περίοδο 1887-1897⁸⁴, ενώ στα 1900 έχουμε άνοδο του επιπέδου των επιχορηγήσεων, η οποία θα καμφθεί στα 1904 με την απαρχή του Μακεδονικού Αγώνα.

Στα 1910 το Υπουργείο Εξωτερικών αναθέτει την άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής του ελληνικού κράτους στην «Επιτροπή επί των ευαγών σχολών»⁸⁵, η οποία και διαδέχεται την «Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας».

Παράλληλα με τους φορείς αυτούς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ελέγχει συστηματικά την εκπαιδευτική διαδικασία οργανώνοντας ένα πυκνό δίκτυο συνεργατών και πρακτόρων, των οποίων η διασύνδεση με τα ελληνικά προξενεία Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου και αργότερα Ελασσόνας επιτρέπει τη δημιουργία μιας σαφούς εικόνας αναφορικά με τις επιτόπιες ανάγκες ή τα επιμέρους προβλήματα⁸⁶. Ο παρεμβατικός ρόλος του προξενείου δεν υπα-

81. Γλυκερία-Σοφία Βούρη, *ό.π.*, σσ. 216-218.

82. Γλυκερία-Σοφία Βούρη, *ό.π.*, σ. 218. Για το ίδιο θέμα ο Ε. Κοφός, *ό.π.*, σ. 53. υποστηρίζει ότι ένας Σύλλογος ιδιωτών ήταν ανεπαρκής για ένα τόσο μεγάλο έργο.

83. Γλυκερία-Σοφία Βούρη, *ό.π.*, σ. 218. και Ε. Κοφός, *ό.π.*, σ. 53.

84. Για το ύψος των επιχορηγήσεων του Συλλόγου βλέπε Γλυκερία-Σοφία Βούρη, *ό.π.*, σ. 184 κ.ε.

85. Βλ. Ε. Μπελιά. «Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους προς τη Θράκη 1869-1910». *Πρακτικά Συμποσίου «Η ιστορική αρχαιολογική και λαογραφική έρευνα για τη Θράκη»*, Θεσσαλονίκη 1988 σ. 263.

86. Για τη δράση των Ελλήνων προξένων βλ. ΑΥΕ, ΜΜΑ*8/α/1, 1904 προξενείο Μοναστηρίου, ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/3 (Ιανουάριος-Μάρτιος) 1905 προξενείο Μοναστηρίου, ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1905 προξενείο Μοναστηρίου (Μάιος-Οκτώβριος), ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1905 Διάφορα προξενείου Μοναστηρίου, ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1906 προξενείο Μοναστηρίου, ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1908 προξενείο Μοναστηρίου, ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/1 1905 προξενείο Θεσσαλονίκης, ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/2 ΑΑΚ/Β 1905 προξενείο Θεσσαλονίκης, ΑΥΕ ΜΜΑ α/α/2 1906 προξενείο Θεσσαλονίκης, ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/2 Ιανουάριος-Ιούνιος 1904 προξενείο Θεσσαλονίκης, ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/3 (Ιούλιος-Δεκέμβριος) 1904 προξενείο Θεσσαλονίκης, ΑΑΚ/Στ, ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1907 προξενείο Θεσσαλο-

γορεύεται από ένα καθιερωμένο πλαίσιο επιτελικού σχεδίου και δε διέπεται από σαφώς οριοθετημένους κανονισμούς, παρότι το γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις προτάθηκε η γενίκευση παρόμοιων κανονισμών-σχεδίων⁸⁷. Έτσι, όπως άλλωστε είναι φυσικό, η αποτελεσματικότητα των προξενικών παρεμβάσεων εξαρτάται από παράγοντες, όπως ο δυναμισμός των κατά καιρούς προξένων, η στελέχωση του προξενείου με το αναγκαίο για τη συνωμοτική δράση προσωπικό ή το ύψος των επιχορηγήσεων των προξενείων από το ελληνικό κράτος⁸⁸.

Η έλλειψη ενός θεσμοθετημένου πλαισίου εκπαιδευτικών αρμοδιοτήτων ή έστω παρεμβατικών δυνατοτήτων των Ελλήνων προξένων δε θα πρέπει να αποδοθεί ούτε στην έλλειψη διορατικότητας του ελληνικού κράτους ούτε αποκλειστικά και μόνο στη μικρόψυχη αντίδραση των Ελλήνων αρχιερέων, οι οποίοι έβλεπαν να διακυβένονται με την επέκταση των εξουσιών των προξένων τα δικά τους προνόμια⁸⁹.

Γιατί όπως θα αποδειχτεί η δημιουργία νέων θεσμών, όπως αυτός του γενικού επιθεωρητού των ελληνικών σχολείων με το καθεστώς αρμοδιοτήτων που εκφράζεται στα προξενικά έγγραφα του έτους 1907⁹⁰, ο οποίος θα νομι-

νίκης (Ιανουάριος-Ιούνιος), ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης (Ιούλιος-Δεκέμβριος). Ειδικότερα για τη δράση του ελληνικού προξενείου Ελασσόνας βλ. Γ. Αδάμου «Η Κοζάνη μέσα από τα ανέκδοτα αρχεία του ελληνικού προξενείου Ελασσόνας (1882-1912) *Δυτικομακεδονικά Γράμματα Ε΄* Κοζάνη 1994, όπου και τα έγγραφα του προξενείου Ελασσόνας.

87. Βλ. Ελ. Μπελιά, «Ο κανονισμός εργασίας των προξενείων 1904-1908», *Μνημοσύνη* 11 (1988-1990) 366-425.

88. Βλ. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4, 1906 προξενείο Μοναστηρίου. Ν. Ξυδάκης προς Υπουργό Εξωτερικών Α. Σκουζέ αρ1 λίαν απόρρητος 3293, Μοναστήρι 8 Αυγούστου 1906 όπου αναγράφονται τα εξής «Αι έξω του εκπαιδευτικού προϋπολογισμού πραγματικά δαπάναι του προξενείου Μοναστηρίου ανήλθον κατά τους εξ πρώτους μήνας του 1906 εις λίρας οθωμανικάς 15225 πλην των διανεμηθεισών εν Αθήναις λ. οθ. 8000».

89. Σοφία Βούρη, *Πηγές για την Ιστορία της Μακεδονίας Πολιτική εκπαίδευση 1875-1907*, Αθήνα 1994, σ. 275, όπου και σε αναφορά του προξένου Ν. Μπέτσου προς το Υπουργείο Εξωτερικών τονίζεται «η ολιγοψυχία προς τον εθνικόν αγώνα και την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων επεκτάθη παρὰ τοις πλείστοις Μητροπολίταις εις βαθμόν επιφοβόν...».

90. Ειδικά για τη νομιμοποίηση του νέου θεσμού στα πλαίσια πάντοτε του καθεστώτος των πατριαρχικών προνομίων την περίοδο 1906-1907 βλ. στους φάκελλους ΑΥΕ ΜΜΑ α/α/2 1906 προξενείο Θεσσαλονίκης και ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης τα εξής: Μ. Ξανθόπουλος προς Γενικό προξενείο Θεσσαλονίκης αρ. 823, Κωνσταντινούπολη 2/11/1906, Α. Σ. Πεζάς προς το εν Θεσ. Γενικό προξενείο, αρ. εμπ. πρ. 5526, Υπ. Εξ. Τμήμα Α΄ Έμπιστ. Γραφείου 23/12/1906, ΑΥΕ Φ. Κοντογούρης προς ΥΠΕΞ, αρ. 99 Θεσσαλονίκη 4/2/1906, Έκθεση Επιθεωρητή Μπουντώννα προς ΥΠΕΞ, Θεσσαλονίκη 12/3/1907, Φ. Κοντογούρης προς ΥΠΕΞ αρ. εμπ. πρ. 94 Θεσσαλονίκη 21/3/1907, Α. Κορομηλάς προς την εν Κωνσταντινούπολι Β. Πρεσβείαν αρ. εμπ. πρ. 314, Θεσσαλονίκη 22/5/1907, Α. Κορομηλάς προς ΥΠΕΞ αρ. πρ. 317, 27/5/1907, Γρυπάρης, τηλεγράφημα προς Γ. προξενείο Θεσσαλονίκης FF 396, Κωνσταντινούπολις 7/20-6-1907, Φ. Κοντογούρης προς ΥΠΕΞ αρ. εμπ. πρ. 532, Θεσσαλονίκη 25/7/1907, Φ. Κοντογούρης προς ΥΠΕΞ, Θεσσαλονίκη 1/8/1907, Φ. Κοντογούρης προς ΥΠΕΞ αρ. εμπ. πρ. 840, Θεσσαλονίκη 23/11/1907, Γ. Γρυπάρης προς ΥΠΕΞ αντίγραφο αρ. 838, Κωνσταντινούπολις 20/11/1907, Φ. Κοντο-

μποιούσε και θα συγκάλυπτε τη δράση του ελληνικού προξενείου, δεν έβητε σε αμφισβήτηση απλά το καθεστώς των πατριαρχικών προνομίων, αλλά έτεινε στη δημιουργία νέου θεσμικού καθεστώτος της εκπαίδευσης του υπόδοιου ελληνισμού με κύριο χαρακτηριστικό την εξάρτηση της εκπαιδευτικής λειτουργίας από το προξενείο και κατ' επέκταση από το Ελληνικό Βασίλειο.

Η σκέψη για την καθιέρωση της Σχολικής Επιθεώρησης εμφανίζεται γύρω στα 1871 όπως αποδεικνύουν πρόσφατες προσεγγίσεις του αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών. Ως ιδιότητα ενός προσώπου με συγκεκριμένες αρμοδιότητες δε συμπεριλαμβάνεται στο Θεμελιώδη Κανονισμό και δεν αποδίδεται σε κανένα από τα μέλη των Εκπαιδευτικών Επιτροπών ή του διμελούς Μικτού Εκκλησιαστικού Συμβουλίου⁹¹. Περιγράφεται όμως σε εγκύκλιο του Υπουργείου Εξωτερικών προς τους εν τη Ανατολή προξένους της 22ας Μαΐου 1871⁹². Στην εγκύκλιο ο Υπουργός Α. Κουμουνδούρος συστήνει την εξεύρεση τρόπων για την επιθεώρηση των υφιστάμενων σχολείων προβάλλοντας ως κύρια αιτία για τη συγκρότηση του θεσμού την επίτευξη του ομοιόμορφου χαρακτήρα της διδασκαλίας, τη στήριξη των εκπαιδευτικών φορέων και την αναπλήρωση αόρατων πολλές φορές για το κέντρο ελλείψεων των σχολών. Πρόκειται για ένα θεσμό ο οποίος είναι δημιουργήμα των πραγματικών αναγκών, των επιδράσεων του ελληνικού κράτους⁹³, αλλά οφείλεται και σε αντίστοιχα βουλγαρικά πρότυπα αυτής της περιόδου⁹⁴.

Παρά την πρόθεση όμως του υπουργού να λειτουργήσει ο νέος θεσμός, η ανάθεση της Επιθεώρησης σε πολλούς φορείς (νομαρχιακές επιτροπές, απε-

γούσης προς το εν Σέρραις προξενείο, αρ. εμπ. πρ. 856, Θεσσαλονίκη 1/12/1907.

91. Θεμελιώδης Κανονισμός, *ό.π.*, σ. 132.

92. Εγκύκλιος Α. Κουμουνδούρου 22/5/1871, *Η δράσις του Συλλόγου*, σ. 79, όπου τονίζεται ότι πρέπει να επιθεωρούνται τα υφιστάμενα σχολεία και η επιθεώρηση ανατίθεται στους μη-τροπολίτες.

93. Ο θεσμός του Γενικού Επιθεωρητή εισάγεται ήδη με το νόμο της 6/2/1834, προτείνεται στις 23/11/1878 από τον Υπουργό Παιδείας Ανγερινό, ο οποίος υποβάλλει στη βουλή το νομοσχέδιο «περί επιθεωρήσεως των εν τω Βασιλείω δημοτικών σχολείων», υποβάλλεται επίσης στη Βουλή το Δεκέμβριο του 1889 από τον Θεοτόκη με ορισμένες διαφοροποιήσεις και θεομοθετείται ως νόμος του κράτους στις 1 Ιανουαρίου 1896. Πρόκειται για το νόμο ΒΤΜΘ περί στοιχειώδους δημοτικής εκπαίδευσης. Ο νόμος προβλέπει τη σύσταση Εποπτικού Συμβουλίου στην πρωτεύουσα κάθε νομού. Στα 1899 τα νομοσχέδια του Ευταξία επιχειρήσαν να αντικαταστήσουν το αποκεντρωτικό σύστημα διοίκησης της δημοτικής εκπαίδευσης από το αντίστοιχο συγκεντρωτικό, τοποθετώντας το Εποπτικό Συμβούλιο επικεφαλής, αποτελούμενο από τον τμηματάρχη της δημοτικής εκπαίδευσης του Υπουργείου και από 4 μέλη. Ο θεσμός των Επιθεωρητών διενεργήθηκε, όταν οι Επιθεωρητές διαχωρίστηκαν σε νομαρχιακούς και ανώτερους Επιθεωρητές. Στη συνέχεια τα νομοσχέδια του Στάη στα 1900 ανέθεταν τη διοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσης στο εκπαιδευτικό συμβούλιο μέσης εκπαίδευσης, ενώ ο νόμος ΓΩΚ του 1911 ίδρυε κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο με γνωμοδοτικό έργο και πειθαρχική εξουσία (Χρ. Λέφας, *ό.π.*, σσ. 282, 287, 294, 302, 303) και Α. Δημαράς *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β' Αθήνα 1986, σσ. 3 και 21).

94. Ελ. Μπελιά, *Κανονισμός*, σ. 386.

σταλμένοι των επιτροπών, μητροπολίτες, πρόξενοι) οδηγεί αναπόφευκτα σε αλληλοεπικάλυψη αρμοδιοτήτων και σε αναποτελεσματική λειτουργία του θεσμού.

Προς την κατεύθυνση της κάλυψης των ίδιων αναγκών κινείται και ο θεσμός του επόπτη, ο οποίος θα περιόδευε σ' όλο το βιλαέτι και θα ενημέρωνε την προξενική αρχή για την κατάσταση των σχολών της επαρχίας⁹⁵ θεσμός, ο οποίος εγκαταλείπεται τελικά, γιατί συγκρούεται με το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της εκπαίδευσης του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού, το οποίο αναγνωρίζει στους μητροπολίτες το δικαίωμα της εποπτείας των ελληνικών σχολείων⁹⁶.

Η εγκατάλειψη όμως του συγκεκριμένου θεσμού του γενικού επόπτη, δε σημαίνει και παραμερισμό της ιδέας της Σχολικής Επιθεώρησης. Αποφασίζεται λοιπόν στα 1882, με πρόταση του προξένου Γ. Δοκού⁹⁷, η απόσπαση ειδικού κονδυλίου από τον ελληνικό κρατικό προϋπολογισμό για την αμοιβή της επιπρόσθετης εποπτικής εργασίας δασκάλων-υπαλλήλων του προξενείου Μοναστηρίου, οι οποίοι διορίστηκαν στα μεγαλύτερα κέντρα του βιλαετίου. Παράλληλα επιχορηγείται και ο διορισμός «ιεροκηρύκων» σε κάθε Μητρόπολη, για να μετριάσει η ανεπαρκής άσκηση της σχολικής εποπτείας από τους κατά τόπους μητροπολίτες⁹⁸.

Στα 1892 μάλιστα η «Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» τονίζει σε εγκύκλιό της⁹⁹ ότι πρέπει να συγκαλούν οι πρόξενοι τους δασκάλους με σκοπό την καθοδήγησή τους από πρόσωπα, τα οποία προτίθενται να διορίσει. Είναι σίγουρο ότι το ζήτημα του διορισμού επιθεωρητών επανέρχεται ως προβληματισμός.

Ακολουθούν συγκεκριμένες προτάσεις των προξένων¹⁰⁰ για την εφαρμογή του θεσμού της Επιθεώρησης με στόχο την εφαρμογή της ενιαίας εκπαιδευτικής πολιτικής και του εθνικού φρονηματισμού¹⁰¹. Τα καθήκοντα των

95. Γλυκερία-Σοφία Βούρη, *ό.π.*, σ. 303.

96. Βλ. σχετικά το κεφάλαιο «Εκκλησία και σχολικός θεσμός...», σσ. 53-57, αυτής της ανέκδοτης διδακτορικής διατριβής της Σ. Ηλιάδου-Τάχου με τίτλο «Οι δομές της κοινοτικής εκπαίδευσης μέσης και στοιχειώδους στις εκκλησιαστικές επαρχίες Κοζάνης, Σισαίνιου, Καστοριάς και Μογλενών κατά την ύστερη Τουρκοκρατία (1856-1914)».

97. Γλυκερία-Σοφία Βούρη, *ό.π.*, σ. 303, όπου και η αναφορά του προξένου Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών αρ. 86/12-3-1882 και η συννημμένη απάντηση του γενικού προξένου Θεσσαλονίκης για τα μέτρα που αφορούσαν τη σχολική Επιθεώρηση αρ. 561/7-4-1882, καθώς και Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, φάκελλος 1882 Α' Αρχείο, Σύλλογος προς διάδοσιν. Πρόξενος Μοναστηρίου προς Σύλλογον προς διάδοσιν..... αρ. 569, Μοναστήρι 27-10-1882.

98. Γλυκερία-Σοφία Βούρη, *ό.π.*, σ. 303.

99. Ε. Μπελιά, *Κανονισμός*, σ. 386.

100. Ε. Μπελιά, *Η εκπαιδευτική πολιτική*, σ. 258, όπου και η αναφορά στις προτάσεις Κ. Δημητρά, Ι. Δραγούμη και Στυλ. Γονατά. Βλ. ακόμα Ε. Μπελιά, *Κανονισμός*, σ. 386.

101. Ε. Μπελιά, *Κανονισμός*, *ό.π.*

επιθεωρητών δε θα περιορίζονται στο καθαρά εκπαιδευτικό τους έργο. Οι επιθεωρητές καλούνται να γίνουν «απόστολοι» της εθνικής ιδέας και πρώτορες πληροφοριών για τα προξενεία.

Η διοργάνωση ενός συστηματικού φορέα επιθεώρησης των ελληνικών σχολείων των υπόδουλων περιοχών υλοποιείται στα 1904¹⁰², με την επιλογή ως γενικού επιθεωρητή Θεσσαλονίκης του Δ. Σάρρου¹⁰³, ως επιθεωρητή Μοναστηρίου το Σεπτέμβριο του Αγοραστού¹⁰⁴ και τον Οκτώβριο του Παπαζαχαρίου¹⁰⁵, ενώ ως επιθεωρητής Καστοριάς φέρεται στα 1906 ο Νάλτσας¹⁰⁶. Στα 1906 γεν. επιθεωρητής διορίζεται ο Ευθ. Μπουντώνας.

Εκείνο που κυρίως παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι η δημιουργία του νέου θεσμού, ο οποίος καθιερώνεται από το ελλαδικό κράτος, δεν αναγνωρίζεται αρχικά από την Πύλη, γιατί δεν καθίσταται δυνατόν να ενταχθεί, παρά τα αλλεπάλληλα προξενικά διαβήματα¹⁰⁷, στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού.

Τα πλοία για μια νομιμοποίηση του θεσμού προέρχονται από πολλές κατευθύνσεις. Πρώτα απ' όλα μια αυθαίρετη τοποθέτηση γενικού επιθεωρητή προσέκρουε στον καθ' ύλη αρμόδιο επιθεωρητή των τουρκικών σχολείων, ο

102. Για την ακριβή υλοποίηση του θεσμού βλ. ΑΥΕ MMA 8/α/1 1904 προξενείο Μοναστηρίου Δ. Καλλέργης προς ΥΠΕΞ αρ. εμ. πρ. 1030, 99βρίου 1904, όπου και η αναφορά στον επιθεωρητή των σχολείων «Αγοραστό, ο οποίος με το πρόσχημα επιθεώρησης της Μοδεστίου Σχολής μεταβαίνει στο Πισοδέρη για να ανακαλύψει τα της ταφής του Μελά, αλλά και ΑΥΕ MMA 8/α/4 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης, έκθεση Επιθεωρητή Μπουντώνα προς ΥΠΕΞ. 12/3/1907, όπου αναγράφεται «*ἠδυνάμεθα καὶ ἔπρεπε πάντως ν' ἀποφύγωμεν μετὰ διετὴ λειτουργίαν τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν σχολείων*» και, τέλος, Σ. Βούρη, *ό.π.*, σ. 152 παραπομπή 13.

103. Σ. Βούρη, *ό.π.*, σ. 152 παραπομπή 13.

104. ΑΥΕ MMA 8/α/1 1904 προξενείο Μοναστηρίου Δ. Καλλέργης προς ΥΠΕΞ. αρ. εμ. πρ. 1030 99βρίου 1904.

105. ΑΥΕ-Φακ. 1904 Υπουργείο Εξωτ. προς Γενικό Πρόξενο Θεσσαλονίκης αρ. εμ. πρ. 2447, 17/7/1904 και ΑΥΕ MMA 8/α/4 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης, έκθεση επιθεωρητή Μπουντώνα προς ΥΠΕΞ. 12/3/1907, όπου και η κριτική στο έργο του Επιθεωρητή Παπαζαχαρίου.

106. ΑΥΕ MMA 8/α/4 1907, προξενείο Θεσσαλονίκης, έκθεση επιθεωρητή Μπουντώνα προς ΥΠΕΞ 12/3/1907, όπου αναφέρεται ότι «*ό κ. Χρ. Φυλακτός ἀναμεινας ἐν Μοναστηρίῳ ἐπὶ ἐβδομάδας τινὰς κατ' ἐντολήν τοῦ προξένου τὸν εἰς Καστορίαν πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν σχολείων ἀποσταλέντα κ. Νάλτσαν*» αλλά και *ό.π.*, Α. Σ. Πεζάς Υπουργός προς το εν Θεσ. Γενικών προξενίων αρ. εμπ. πρ. 5526 23/12/1906, όπου παρατίθεται αυτολεξί αναφορά του Προξένου Μοναστηρίου σύμφωνα με την οποία «*εὐρίσκω τὸ ἐπ' ἐμοὶ ἀδικώτατον νὰ μισθοδοτῆται τοιοῦτος ἀνήρ πάντῃ ἄχρηστος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἦν πράγματι ἐξακολουθεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον συντρέχων ὁ κ. Νάλτσας*». Αλλά και Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Μογλενών. Πρακτικά Εφορείας Άνθμος 307βρίου 1905 συνεδρίασις Δ', όπου αναγράφεται «*αναγνωσθήσαν ἐπιστολαὶ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν Σχολῶν Α. Νάλτσα*».

107. Τα προξενικά διαβήματα γίνονται από το Λ. Κορομηλά (ΑΥΕ MMA 8/α/4, 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης, Λ. Κορομηλάς προς την εν Κωνσταντινουπόλει Β. Πρεσβείαν αρ. εμπ. πρωτ. 314, 22/5/1907) και Φ. Κοντογούρη (ΑΥΕ MMA 8/α/4, 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης, αρ. εμπ. πρ. 840, 23/11/1907).

οποίος ασκούσε την από μέρους της Πύλης εποπτεία των σχολείων¹⁰⁸ και ο οποίος δήλωνε ότι αγνοούσε την ύπαρξη Επιθεωρήσεως των ελληνικών σχολείων¹⁰⁹. Η λύση που προτείνεται από το Α. Κορομηλά στις 27 Μαΐου 1907 είναι να παρακαμφθεί ο εξαρτημένος από το Υπουργείο Παιδείας της Τουρκίας επιθεωρητής και να ληφεί το θέμα σε περιφερειακό επίπεδο με την έγκριση του Χιλμή πασά¹¹⁰.

Το σημαντικότερο όμως εμπόδιο για την ένταξη του θεσμού του γενικού επιθεωρητή στο καθεστώς της εκπαίδευσης του υπόδουλου ελληνισμού προερχόταν από το συναρμόδιο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης, καθώς και από τους αρμόδιους σε κοινοτικό επίπεδο φορείς, τους μητροπολίτες.

Σύμφωνα με τους νόμους του τουρκικού κράτους ένας πατριαρχικός διορισμός του γενικού επιθεωρητή είναι ο μόνος που μπορούσε να νομιμοποιήσει το θεσμό και να τον περιβάλει με κύρος¹¹¹. Κι αυτό, γιατί ο πατριαρχικός διορισμός θα πιστοποιούσε ότι ο θεσμός της Σχολικής Επιθεώρησης είναι συνυφασμένος με το καθεστώς των πατριαρχικών προνομίων και επομένως άσχετος με τη συνωμοτική δράση των ελληνικών προξενείων¹¹². Από την άλλη μεριά το Πατριαρχείο ήταν σε θέση να επιδώσει στο γενικό επιθεωρητή

108. Για την εποπτεία της Πύλης βλ. παραπομπή 4.

109. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1907, προξενείο Θεσσαλονίκης, έκθεση επιθεωρητή Μπουντώνα προς ΥΠΕΞ 12/3/1907, όπου αναφέρεται: «*τὸ μὲν πρῶτον σχετικῶν τακτικῶν τοῦ Μητροπολίτου παρεπέμφθη εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν τουρκικῶν σχολείων καὶ μετὰ ἓνα μῆνα μόλις ἐστάλη ὡς ἀπάντησις ἡ δήλωσις τοῦ τουρκοῦ επιθεωρητοῦ ὅτι ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξίν ἐπιθεωρήσεως τῶν ἐλληνικῶν σχολείων*».

110. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4, 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης Α. Κορομηλάς προς την εν Κωνσταντινουπόλει Β. Πρεσβειαν αρ. εμπ. πρωτ. 314, 22/5/1907 «*ὁ διορισμὸς οὗτος δὲν ἔπρεπε νὰ ἀνακοινωθῆ εἰς τὸ ἐπί τῆς παιδείας Ὑπουργεῖον τῆς Τουρκίας ἀλλὰ διὰ τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης εἰς τὸν Χιλμήν*».

111. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/1907 προξενείο Θεσσαλονίκης, έκθεση επιθεωρητή Μπουντώνα προς ΥΠΕΞ 12/3/1907, όπου αναφέρεται «*ὁ δὲ ἐπιθεωρητὴς τοῦ τιμηματος Θεσσαλονίκης, ἂν πρόκειται πραγματικὰ νὰ ἀσκή τὰ κεκανονισμένα ἔργα του πρέπει καὶ πατριαρχικὸν διορισμὸν νὰ ἔχη ὡς ἀντιφάρμακον κατὰ τῶν πειρασμῶν...*» ἀλλὰ καὶ ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης Α. Α. Κορομηλάς προς την εν Κωνσταντινουπόλει Β. Πρεσβειαν, αρ. εμπ. πρ. 314, 22/5/1907 όπου επίσης αναφέρεται «*συνελεύει τῶν διαμαρτυριῶν τούτων ὁ Χιλμή πασάς ἐννοήσας τὸ ἄδικον τῆς παρεμποδίσσεως τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων ἀπὸ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἀρῆ πᾶν εἰς τοῦτο πρόσκομμα ὑπέδειξεν ἡμῖν τὴν ἔκδοσιν πατριαρχικοῦ διορισμοῦ ὀρίζοντος ὡς δικαιοδοσίαν τοῦ κ. Μπουντώνα τὰ τρία Βιλαέτια καθόσον ἐπὶ τῆ βῆσει τούτουνο διορισμοῦ θὰ ἠδύνατο πλέον νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα χωρὶς νὰ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν ἐπί τοῦ Βιλαετίου του μόνον ἔχοντα δικαιοδοσίαν βαλῆν*».

112. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης, Έκθεση Επιθεωρητοῦ Ευ. Μπουντώνα 12/3/1907 στην οποία ο ίδιος δηλώνει ότι «*ὑπεβλήθη ἐν διπλῆν ἔτι ἀνάκρισιν περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς μεθοδοσίας μου, ὡς καὶ περὶ τῆς θέσεως τῶν γραφείων τῆς ἐπιθεωρήσεως*» ἀλλὰ καὶ ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης Α. Α. Κορομηλάς προς την εν Κωνσταντινουπόλει Β. πρεσβειαν 22/5/1907 όπου δηλώνεται «*ὑποβλήθη εἰς ἐν τῷ μεταξὺ καταγγελίας ἀγνωθῶ ὑπὸ τινος εἰς τὸ ἐπί τῆς παιδείας Αὐτοκρατορικῶν Ὑπουργείων καθ' ἣν ὁ Ἐπιθεωρητὴς ἦτο ὑπάλληλος οὐχὶ τῆς Μητροπόλεως ἀλλὰ τοῦ Γενικοῦ προξενείου*».

περιφέρεια δικαιοδοσίας μεγαλύτερη από αυτή των επί μέρους Μητροπόλεων ή και αυτών ακόμα των βιλαετιών, γεγονός που θα του πρόσφερε μια εξαιρετική ευχέρεια κινήσεων¹¹³. Οι οθωμανοί τέλος αξιωματούχοι θα εμφανίζονταν απαλλαγμένοι από κάθε υποχρέωση να ελέγξουν τη δράση του γενικού επιθεωρητή των ελληνικών σχολείων, αφού υπεύθυνος για τις κινήσεις του ήταν ο Πατριάρχης, στον οποίο η Υψηλή Πύλη είχε παραχωρήσει προνόμια αναφορικά με τη λειτουργία της εκπαίδευσης.

Η έκδοση μιας τέτοιας απόφασης από το Πατριαρχείο και τη Σύνοδο των μητροπολιτών θα σήμαινε στην πράξη κατάργηση της «κοινοτικής εκπαίδευσης», αφού θα οδηγούσε σε απομάκρυνση τόσο των κατά τόπους μητροπολιτών, όσο και των τοπικών εφορειών από τα κέντρα λήψης αποφάσεων. Η δημιουργία συγκεντρωτικών δομών ικανών να κατευθύνουν την εκπαιδευτική διαδικασία μέσα από ένα κέντρο ενιαίο για μια μεγάλη περιφέρεια, το οποίο θα ελεγχόταν από τα προξενεία και άρα από τα ελλαδικά πρότυπα, ήταν ο μη ομολογημένος αλλά οπωσδήποτε απώτερος στόχος των ενεργειών του προξενείου για την αναγνώριση του θεσμού του γενικού επιθεωρητή.

Οι προθέσεις αυτές διαφαίνονται στις εισηγήσεις τόσο των εν ενεργεία επιθεωρητών, όσο και των προξένων.

Στις εκθέσεις των πρώτων επιχειρείται η διατύπωση προτάσεων αναφορικά με το χαρακτήρα και την αποτελεσματικότητα της επιθεώρησης¹¹⁴, η οποία εμφανίζεται ως προορισμένη όχι μόνο να οργανώσει και να προαγάγει την εκπαιδευτική εργασία αλλά και να κατευνάσει τα πάθη και τις αντιζηλίες των «ημετέρων κοινοτήτων», ενώ παράλληλα υποβάλλονται για έγκριση συγκεκριμένα μέτρα άσκησης εκπαιδευτικών¹¹⁵, ίδρυσης σχολικών τύπων¹¹⁶, συγκρότησης και οργάνωσης της εκπαίδευσης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών¹¹⁷, αύξησης των αποδοχών τους¹¹⁸, δημιουργίας ενός φορέα χρηματοδότησής τους¹¹⁹. Όλες αυτές οι προτάσεις έχουν σαφέστατα τεχνοκρα-

113. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης Λ. Α. Κορομηλάς προς την εν Κωνσταντινουπόλει Β. Πρεσβείαν 22/5/1907 όπου τονίζεται «δέον ν' αναφέρω τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὀνομαστί πάσας τὰς Μητροπόλεις ἐν οἷς θὰ ἰσχύῃ ὁ διορισμὸς τοῦ κ. Μπουρνάνα».

114. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 1907 προξενείο Θεσσαλονίκης Έκθεση Επιθεωρητοῦ Εὐ. Μπουρνάνα 12/3/1907 στην οποία απαριθμούνται οι προϋποθέσεις «ἵνα λειτουργήῃ ἐλευθέρως καὶ ἀκαλύτως ὁ θεσμὸς οὗτος...».

115. Ο.π.: «...ἀσκήσεις δὲ τῶν διδασκάλων θερμῆαι δυνάμεναι νὰ βελτιώσωσι τοὺς ἐπιδεκτικοὺς βελτιώσεως διδασκάλους».

116. Ο.π.: «...δὲν ἐπεκτείνουμαι εἰς λεπτομερείας περὶ τοῦ προγράμματος τοῦ παραρτήματος τούτου, καθ' ὅσον πρόκειται περὶ σχολικὸν τύπον οὐχὶ πρωτοφανοῦς...».

117. Ο.π.: «...διὰ τὸ ἀπώτερον δὲ μέλλον χρειάζονται ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς σχολικοῦ ἔτους ριζικώτερα μέτρα πρὸς παρασκευὴν ὑποδιδασκάλων καὶ διδασκάλων...».

118. Ο.π.: «...ἐπέχεται οἰκονομία τις δυναμένη νὰ διατεθῇ εἰς αὐξήσειν τοῦ μισθοῦ τῶν ὑπολοίπων διδασκάλων...».

119. Ο.π.: «...αἰσθητὰ σημεῖα σοβαρὰς προνοίας ἡμῶν περὶ βελτιώσεως τῆς τύχης τῶν δι-

τικό χαρακτήρα, αποδεικνύουν πως οι καιροί είναι ώριμοι για μια «εκ του σύνεγγυς» μελέτη των εκπαιδευτικών προβλημάτων, προϋποθέτουν όμως την εκχώρηση εξουσιών από τους κοινοτικούς παράγοντες στους «ειδικούς», κάτι που αναπόφευκτα δημιουργεί ένταση και τριβές.

Αντίθετα με τις απεριφραστα διατυπωμένες προθέσεις των «ειδικών» οι πρόξενοι χρησιμοποιούν συχνά τη γλώσσα της διπλωματίας, ιδιαίτερα όταν αγωνίζονται να εξασφαλίσουν την υλοστήριξη του Πατριάρχη ή της Συνόδου των μητροπολιτών αναφορικά με το θεσμό της Επιθεώρησης.

Έτσι, όταν στις 2/11/1906 ανακοινώνεται στο Προξενείο Θεσσαλονίκης η απόφαση της Συνόδου «όπως αφεθή εις τους κατά τόπους αρχιερείς της Μακεδονίας όπως συντηρούμενοι μετά των αρμοδίων χορηγήσωσι ετησίως διορισμόν εις τους εν λόγω Επιθεωρητάς και τούτο προς αποφυγήν συγκρούσεων μετά των Μητροπολιτών εν τη εξασκήσει της εποπτείας επί των εν ταις επαρχίαις αυτών σχολών» ο πρόξενος Λ. Κορομηλάς μόλις στις 22 Μαΐου 1907 αποφασίζει να επαναλάβει το ίδιο αίτημα¹²⁰ προς την πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης και στις 27 Μαΐου του ίδιου έτους ζητά για το ίδιο θέμα τη μεσολάβηση του Υπουργείου Εξωτερικών¹²¹.

Η επιχειρηματολογία σ' αυτά τα δύο κείμενα επικεντρώνεται στην αναιρέση της απόφασης της Συνόδου. Κύριοι άξονες της επιχειρηματολογίας είναι η επισήμανση πως δεν πρόκειται «περί αληθούς καταπατήσεως» των κυριαρχικών δικαιωμάτων των μητροπολιτών ... αλλά «περί τύπου αναγκαίου σήμερα δια την επιτόπιον λύσιν του ζητήματος». Προσπαθώντας να πείσει για τον τυπικό χαρακτήρα της αναγνώρισης του θεσμού προχωρά στην ανάγκη της προσωπικής απ' τη μεριά του Πατριάρχη διαβεβαίωσης στον κάθε συνοδικό μητροπολίτη ξεχωριστά πως όλοι είναι ελεύθεροι να δεχτούν ή να μη δεχτούν στην επαρχία τους τους επιθεωρητές. Επιπλέον ο Λ. Κορομηλάς στα ίδια έγγραφα επικρίνει τη χρονοβόρο διαδικασία της έκδοσης είκοσι διορισμών από τους επί μέρους μητροπολίτες, οι οποίοι έπρεπε σύμφωνα με την απόφαση της Συνόδου του Νοεμβρίου 1906 να ανακοινώσουν το διορισμό του γ. επιθεωρητή στη Γενική Διοίκηση, γεγονός που συνεπάγεται απώλεια παραγωγικού χρόνου¹²².

Η απόπειρα όμως, έστω και της «τύποις» αλλαγής του θεσμικού καθεστώτος της εκπαίδευσης δεν περνάει από τη Σύνοδο. Ο Φ. Κοντογούρης σε

δασκάλων είναι έπειγόντως αναγκαία ... διδασκάλων τοίς όποίους πιέζει διαρκώς ό έφιάλτης τής στερήσεως και ό άναλογισμός τής τύχης των καθ' έκάστην εις τόν κίνδυνον τής όρφάνιας ύποκειμένων τέκνων...».

120. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 προξενείο Θεσσαλονίκης 1907, Λ. Κορομηλάς προς την εν Κωνσταντινουπόλει Β. Πρεσβείαν αφ. εμπ. πρ. 314, 22/5/1907.

121. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 προξενείο Θεσσαλονίκης 1907, Λ. Κορομηλάς προς ΥΠΕΞ, αφ. πρ. 317, 27/5/1907.

122. Βλ. παραπομπή 116.

αναφορά του προς το Υπουργείο Εξωτερικών στηλιτεύει τη στάση των Μητροπολιτών τονίζοντας ότι αποφάσισαν «αναμασώντας το τετρωμένον ότι καταπατώνται τα κυριαρχικά δικαιώματά των»¹²³.

Επειδή λοιπόν ο θεσμός παραμένει μετέωρος, η ευθύνη της νομιμοποίησης του παραπέμπεται με διαμεσολάβηση του ίδιου του Πατριάρχη στο «Γενικό Επόπτη Χιλμή πασά», ο οποίος λαμβάνει τη διαβεβαίωση ότι «εν ουδεμιά περιπτώσει συμβήσεται τι το απάδον»¹²⁴.

Η έκβαση όμως της διαμάχης δεν έχει νικητές και ηττημένους. Ο θεσμός του γενικού επιθεωρητή υφίσταται πλέον, εξαρτημένος όμως από την αγαθή βούληση του Τούρκου διοικητή κι όχι ενεργά ενταγμένος στο θεσμικό καθεστώς της εκπαίδευσης του ελληνισμού. Οι κατά τόπους μητροπολίτες διατηρούν κάθε δικαίωμα να υποβάλλουν στη δική τους κριτική όχι μόνο τους επιθεωρητές αλλά και τους δασκάλους που αυτοί προτείνουν¹²⁵. Η Εφορεία στις τοπικές κοινωνίες είναι πανίσχυρη, ενώ η δικαιοδοσία του επιθεωρητή περιορίζεται στη Θεσσαλονίκη και στις επισκοπές Πολυανής, Καμpanίας, Κίτρους, Αρδαμερίου, και Ιερισοπού.¹²⁶ Μια νέα σταυροφορία αρχίζει για τους Έλληνες προξένους, οι οποίοι προσπαθούν να εκμαιεύσουν και από τους άλλους μητροπολίτες αιτήσεις για την επέκταση των ορίων δικαιοδοσίας του γενικού επιθεωρητή¹²⁷.

Η εγκαθίδρυση του νέου θεσμού με όλες τις ελπίδες που έχουν επενδυθεί σ' αυτόν συναντά δυσχέρειες, γιατί τείνει στον επαναπροσδιορισμό των κατεστημένων δομών. Από δω και στο εξής θα συνυπάρξει με τις παγιωμένες δομές χάνοντας ένα μέρος από τις αρμοδιότητές του ή το δυναμισμό του, ασκώντας όμως ενεργητική επίδραση προς την κατεύθυνση της εξέλιξης των σχολικών πραγμάτων, και της επικράτησης τεχνοκρατικών ή επιστημονικότερων επιλογών.

ΣΟΦΙΑ ΗΛΙΑΔΟΥ-ΤΑΧΟΥ

123. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 προξενείο Θεσσαλονίκης 1907 Φ. Κοντογούρης προς ΥΠΕΞ αφ. εμπ. πρ. 840, 23/11/1907.

124. Βλ. παραπομπή 119.

125. Βλ. ΑΥΕ Φακ. 1907 Εκπαιδευτικά Μακεδονίας, πρόξενος Κ. Δημαράς προς ΥΠΕΞ αφ. εμπ. πρ. 962, 2/11/1907, όπου επικρίνεται η άρνηση του Πελαγονίας να δεχτεί τον επιθεωρητή Ιωαννίδη και Φ. Κοντογούρης προς ΥΠΕΞ ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 προξενείο Θεσσαλονίκης 1907 αφ. εμπ. πρ. 856, 1/12/1907, όπου για τον ίδιο λόγο κατακρίνονται οι Μητροπολίτες Πελαγονίας και Μογλενών, οι οποίοι αντίθετα με τους Πρεσβών και Καστοριάς αρνούνται να δεχθούν τον κύριο Ιωαννίδη.

126. ΑΥΕ ΜΜΑ 8/α/4 προξενείο Θεσσαλονίκης 1907, Φ. Κοντογούρης προς ΥΠΕΞ αφ. εμπ. πρ. 856 1/12/1907.

127. Βλ. παραπομπή 122.

SUMMARY

Sophia Iliadou-Tahou, *The Greek State and the Schools of the Unredeemed Greeks: An Attempt to Create a New Institutional Framework through the Legitimisation of the School Inspectorate in Macedonia in 1907.*

When the Greeks in Macedonia launched their cultural counter-attack against the Slavs' claims by allowing the Greek school network to infiltrate the territory of the Ottoman Empire, the first systematic attempt was made to set up an organised inspectorate for the Greek schools in order to co-ordinate the educational activities and to camouflage the action of the Greek consulates in the same sphere.

However, obstacles to the legitimisation of the school inspectorate sprang up from many quarters. The first was connected with the patriarchal privileges and the institutional structure of Greek education as it had taken shape in the framework of the Ottoman reforms: the arbitrary appointment of a General Inspector of Greek Schools cut across the jurisdiction of the official Turkish syllabus inspector, who was responsible on behalf of the Porte for overseeing the schools of the subjugated communities.

The second and more important obstacle to legitimising the new institution was presented by the refusal of the Patriarchate and the metropolitans (who were responsible at a community level) to issue a patriarchal appointment for the Inspector General and the local inspectors, because in practice this would mean that «community education» would be abolished, the metropolitans and the school boards would be excluded from the decision-making processes, and the education of the unredeemed Greeks would be controlled by the consulates according to the models followed in Greece.

So the Inspectorate of Greek Schools did not become an organic part of the institutional framework of the education of the Greeks and was dependent on the good will of the metropolitans, who retained the right to allow or to forbid the local inspectors to carry out their task.

Until these areas were liberated, the institution of the inspectorate co-existed with the entrenched structures; and although it did not fulfil all the hopes that had been invested in it, it had a beneficial influence on the development of the unredeemed Greeks' academic affairs.